

הכנס המדעי ה-19

מחקר, עיון ויצירה באורנים – תשע"ח

חינוך ופוליטיקה

יו"ר: איריס יניב

פולמוס פוליטי בממלכת חיתי : החותם המלטיזי

Political Controversy in the Hittite Kingdom: The "Cruciform Seal"

בשנת 1986 התגלו בחפירות חתושה (בועזקוי), בירת ממלכת החיתים, מספר טביעות חותם שנעשו באמצעות חותם ייחודי. מהטביעות עולה שהחותם היה בצורת צלב, שארבע כנפיו (עליונה, ימנית, תחתונה, שמאלית) היו בצורת טרפז, וכך זכה החותם לכינויו במחקר – "הצלב המלטיזי". לחותם היו ככל הנראה שני צדדים (צד a וצד b), שעל כל אחד מהם נכתבו שמותיהם של חמישה מלכים וחמש מלכות מבית המלוכה החיתי. מוכרים כיום במחקר הרבה חותמות וטביעות חותם שהשתייכו למלכי חיתי, אבל אף אחד מהם אינו דומה, ולו במעט, לטביעתו של ה"חותם המלטיזי". כיוון שכך, מתנהלים במחקר דיונים רבים העוסקים בשאלות הבאות: (1) כיצד יש לקרוא את השמות המופיעים בטביעות אשר חלקם פגומים או מחוקים לגמרי; (2) מהו סדר הקריאה של שמות המלכים המופיעים בכל אחד מן הצדדים, כלומר, מה הקשר בין כנפי החותם ובין שני הצדדים; ו- (3) מי יצר את החותם ומדוע.

סביב 1,350 לפנה"ס, נסיך חיתי בשם שופילוליומה עלה לשלטון תוך רציחת המלך המכהן. המהלך כמובן לא עבר ללא התנגדות, שהרי כל אנשי החצר היו מחויבים בשבועה למלך שנרצח. במחקרי אני מציע, על סמך שיקולים פילולוגיים והיסטוריים, שבעזרת החותם, ניסה בנו של שופילוליומה להוכיח את הקשר של אביו לשושלת החיתית, ובכך הוא ניסה לבסס את הלגיטימיות של שלטון אביו ותוך כך גם של שלטונו שלו.

מילות מפתח: פוליטיקה, פולמוס, היסטוריה, חותם, חיתים

Micha Roi

מיכה רואי

פה נטמן פולמוס : שימוש פוליטי בקבורה והטמנה במקרא

Here Lies a Dispute: Political Use of Burial in the Bible

בחינת טקסטים מקראיים העוסקים בקבורת אנשים ובהטמנת חפצים, יוצרת את הרושם שמחברי הטקסטים השתמשו בהם לצרכים פוליטיים ופולמוסיים מסוגים שונים. השימוש הנפוץ ביותר נעשה בסיפורי קבורה, כפי שמשקף מקיומן של מסורות קבורה שונות העוסקות במקום קבורתו של אדם אחד. תופעה זו מתגלה למשל בסיפורי קבורתם של האבות, כדוגמת המסורות הנבדלות בנוגע למקום קבורתה של רחל, ונראה שהיא נובעת מההשלכות הפוליטיות הנגזרות מעובדת קבורתה של הדמות במקום המסוים.

שימוש פוליטי-פולמוסי מסוג אחר משתקף מטקסטים המספרים על הטמנת חפצים באדמה, כדוגמת סיפור הטמנתם של אלוהי הנכר "תחת האלה אשר עם שכם" (בראשית לה, ד) על-ידי יעקב. שימוש פוליטי-פולמוסי נוסף הוא שימוש לשוני, המתבטא למשל בשיבוש שמו של מקום הקבורה באופן שייצור קונוטציה שלילית, כדוגמת תיאור מותו של יהושע וקבורתו "בגבול נחלתו בתמנת סרח" (יהושע כד, ל).

בהרצאתי אדגים כמה ממסורות מנוגדות אלו ואציע הסבר למשמעותה של האדמה ולאופנים השונים שבהם היא נתפסת לאור האובייקטים הטמונים בתוכה. הסבר זה יפתח פתח להבנת השימושים הפוליטיים והפולמוסיים המגוונים שהמקרא עושה בטקסטים, לעיתים כדרך להעלות את קרנה של האדמה העומדת במרכזו של הסיפור, ולעיתים כדרך להורידה.

מילות מפתח: פולמוס פוליטי, אדמה, קבורה, הטמנה, קדושת הארץ

הוויכוח על ירושת הארץ במגילות מדבר יהודה

A Long-Running Dispute in the Dead Sea Scrolls over the Rights to Inherit the Land of Israel

השאלה למי שייכת ארץ ישראל ולמי הזכות לשבת בה, עומדת במרכזו של ספר בראשית, ומהדהדת בחומש כולו ובספרי ההיסטוריוגרפיה והנבואה שבמקרא, המוקדמים והמאוחרים כאחד. העיסוק החוזר בסוגיה במקרא מעיד שהיה זה נושא שנוי במחלוקת לאורך כל ימי הבית הראשון וכן בימי שיבת ציון. ראשיתו במחלוקת של בני ישראל מול הכנענים והמשכו בין שבי ציון לשומרונים ולשאר עמי הארצות בתקופה הפרסית.

עניין זה מהווה סוגיה מרכזית גם בספרות של ימי בית שני על סוגיה וגווניה השונים. בהרצאה אבקש להציג את הסוגיה כפי שהיא משתקפת במגילות מדבר יהודה. השאלה הזו במגילות מקבלת קווים פרשניים ואקטואליים שונים. חלק מן הטקסטים מציעים הסברים חדשים למחלוקת המקראית ואחרים מפרשים את המחלוקת המקראית באופן אקטואלי אל מול התושבים הנמצאים בארץ ישראל וביהודה בימי בית שני.

בהרצאה אציג ארבעה סוגי הסברים לקביעת הזכות על הארץ, שיוצגו בקטעים רלוונטים מן המגילות. עיון בסוגי ההסברים מוכיח שיסוד כולם במקרא, אך הם מקבלים חידוד וביסוס בפירושים המשוקעים במגילות: (1) ההסבר הקנייני: רכישת קניין, ובעיקר אחוזות קבורה משפחתיות, מבטיחה את הזכות על הארץ. קודם ייקברו בה האבות ולאחר מכן יירשו אותה בניהם; (2) ההסבר הדתי-מיני/מוסרי: הקביעה שארץ ישראל שייכת רק למי שמתנהגים באופן מיני ומוסרי הולם. כל הנוהגים בהפקרות מינית (שמשמעה עריות ויחסים הומוסקסואליים), מטמאים את הארץ ועל כן הארץ תקיא אותם מעליה; (3) ההסבר הכוהני על-פי הלכות שמיטה ויובלים: לפי חוקי ספר ויקרא, בשנת היובל חוזרת הארץ על כל אדמותיה לבעליה המקוריים – אלוהי ישראל. הטקסטים המציגים גישה זו מבהירים שכיבוש הארץ נעשה בשנת היובל; ו-(4) ההסבר הכיתתי על השארית הנבחרת: רק אנשי כת מדבר יהודה הם שיירשו את הארץ. הסבר זה מציע עיבוד מחודש לנבואות השארית ומפרשן באופן אקסקלוסיבי על אנשי העדה.

מילות מפתח: ירושת הארץ, מגילות מדבר יהודה, שכתוב מקרא, שנת יובל, איסורי עריות, אחוזות קבר, שארית

שאלת חירות הביטוי בהתאמה למרחב החינוכי

The Issue of Freedom of Speech Within the Educational Sphere

הדיון בסוגיית חירות הביטוי מתעורר לרוב ביחס לאירועים המגיעים מהמרחב הציבורי הסוער ו"נוקשים" על דלתות המרחב החינוכי (שוברים שתיקה, מורשת גנדי, אדם ורטה, פרשת ישראל שירן, טקסי הנכבה ועוד). אירועים אלו נתקלים בנימוקים כמו 'הזכות לחירות הביטוי' או 'זו סתימת פיות', ומנגד 'זו אנרכיה' או 'זו הסתה'.

טענת הדיון הנוכחי היא שסוגיה זו נידונה מתוך נימוקים שמקובל להניח אותם ביחס למרחב הציבורי אבל אין כוחם מתאים למרחב החינוכי שיש לו מאפיינים ייחודיים שמן הראוי שישליכו על אופי הדיון. עמדה זו ממשכה את עמדתו הפרגמטיסטית של סטנלי פיש, לפיה יש להבין את פרקטיקת חירות הביטוי, ובכלל זה גבולותיה והצדקותיה, מתוך ההקשר בו היא מתקיימת, ומבחינה זו, השימוש במושג המוחלט של "עיקרון" (principle) הוא מוטעה ומטעה. על-פי זה, ראוי לבחון ראשית את שאלת המרחב או הקהילה ורק אז להסיק מכך על גבולותיה של חירות הביטוי ואופייה. כך, המרחב החינוכי מאופיין אחרת מהמרחב הציבורי מבחינת המטרות, הדמויות הפועלות, אופי מערכות היחסים בין השותפים לו, הפיזיות של המרחב ועוד, מה שראוי שישתקף גם בסוגיית חירות הביטוי.

ההנחה המתודולוגית העומדת בבסיס הדיון הנוכחי היא שלצורך בחינת העניין יש להשתמש בנימוקים המרכזיים ביותר שנועדו להגן על חירות הביטוי ואשר הופעלו ביחס למרחב הציבורי, שהרי זה היה מרכז הדיון בספרות הפילוסופית, ולנסות לבחון את מידת הרלוונטיות של אלו לגבי המרחב החינוכי, תוך ניסיון להתאימם ל"אופי" המרחב. בהמשך לכך, ניתן לזהות שני צירי הנמקה מרכזיים בדיון. הראשון - המהותני - מזהה בחירות הביטוי טוב שקשור ישירות לשאלת המהות האנושית (כבוד האדם, אוטונומיה מוסרית, אוטונומיה פרסונלית, ביטוי עצמי), ואילו הציר השני - הפונקציונלי - אשר מזוהה לרוב עם ג'ס מיל (Mill), קושר עצמו לשאלות תוצאתניות (פריחת הידע האנושי, גיבוש מנגנוני רציונליות חברתיים, יציבות דמוקרטית).

הדיון יראה שבחינה של צירים אלו ביחס למרחב החינוכי, מספקת העצמה לטובת נימוקים מסוימים שהועלו ביחס למרחב הציבורי, לעומת החלשה של נימוקים אחרים. כך לדוגמה נחלש הנימוק התועלתני הקלאסי של מיל להגנה על חירות הביטוי מתוך היותו מנגנון ברירה לידע ("שוק הדעות"), ומאידך מתחזק הנימוק הנורמטיבי בדבר היותו מנגנון של רציונליות חברתי.

משמעות הדיון היא שכל אותם אירועים אשר פוגשים את מערכת החינוך, ובוודאי הוויכוחים המתלווים אליהם, ללא קשר לעמדה הפוליטית הנידונה, לא מהווים התדיינות ממשית במרחב החינוכי והם מהווים אירועי סרק, שכן הם ממשיכים לנסות לשרת, בנימוקיהם, את המרחב הציבורי. מכך מתחייב גיבוש פרקטיקות מתאימות שישקפו באופן אותנטי את מושג חירות הביטוי בהתאמה לאופיו של המרחב החינוכי.

מילות מפתח: חירות הביטוי, מרחב חינוכי, פרגמטיזם, מיל (Mill), רציונליות.